

TERMINLARNING KOGNATIV-PRAGMATIK VA LINGVOKULTURALOGIK HUSUSIYATLARI

Abdug'aniyev Javohirmirzo Davlatmirza o'g'li

javohirmirzo3732@gmail.com

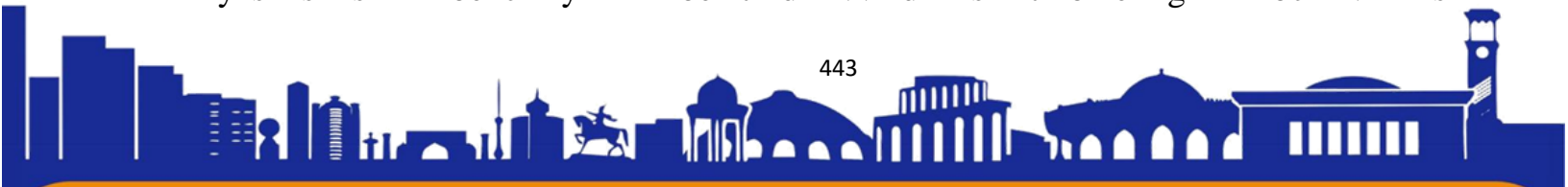
Ingliz tili o'qituvchisi

Annatsiya: Ushbu maqolada teminlarning kognativ-pragmatik va lingvokulturalogik hususiyatlari hamda terminologiya sohasiga oid muhim ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: *Metafora, metonimiya, sinekdoxa, vazifadoshlik, Konseptualizatsiya, kognitivizm, termin.*

Terminologiyaga bag'ishlangan ishlarning barchasida u yoki bu sohaning muayyan tushunchalarini anglatadigan, asosan, nominativ funksiyani bajaradigan birliklar termin hisoblanadi deb qaraladi. Hozirgi vaqtda terminologiya masalasining o'sib borishi, bir tomondan ilm-fan, qishloq xo'jaligi, diplomatikotning dinamik rivojlanishi tufayli yangi tushunchalarning ko'payib borilishi deb qaralsa, ikkinchi tomondan, terminlarning shakllanish jarayoni rivojlanishi va funksiyasi kabi masalalarni chuqurroq o'rganilishi zarurligi bilan izohlanadi.

O'zbek tilshunosligida so'z ma'nosining o'zgarishi, ma'noning ko'chishi, polisemantik so'zlarning ba'zi ma'nolari orasidagi bog'lanish uzilib, ayrimlarining maxsuslanishi orqali yangi so'zning hosil bo'lishi semantik yoki leksik-semantik yo'l bilan yasash deb yuritiladi. Ma'lumki, tilda so'zlarning ma'nolari har xil usullar bilan ko'chishi mumkin. Chunonchi, so'z semantikasidagi o'zgarish, asosan, metafora, metonimiya, sinekdoxa, vazifadoshlik kabi semantik transformatsiya asosida ro'y beradi. Tilshunoslarning yakdillik bilan bildirgan fikrlariga qaraganda, semantik usul bilan termin hosil qilishda asosiy rolni metafor o'ynaydi. Chunki umumadabiy yoki jonli tildagi so'zlarning biror xususiyatini, masalan, shaklan o'xshashligini, rang-tusidagi bir xillikni asos qilib olish yo'li bilan yangi-yangi terminlar vujudga keladi. O'zbek tili diplomatik terminlarining semantik yoxud semantik-sintaktik usul bilan yasalishi sof o'zbekcha yoki o'zbek tilida avvaldan ishlatilib kelingan arabcha va fors-

tojikcha soʻzlarni yangi, diplomatik maʼnoda qoʻllashdan iboratdir. Oʻzbek tilida nashr etilgan iqtisodga oid darsliklar, oʻquv qoʻllanmalar, terminologik hamda izohli lugʻatlar va boshqa manbalardan toʻplangan misollarni tahlil qilib chiqib, oʻzbek tili leksikasining qator qatlamlaridan olingan leksik birliklar diplomatik terminlarga aylanganligining guvohi boʻlamiz. Bu oʻrinda mazkur soʻzlarning maʼnosi oʻzgargan yoki koʻchma maʼnoda qoʻllangan. Oʻzbek diplomatik terminlarning maʼlum qismini tashkil qiluvchi bunday birikma terminlar boshqa sohalarda boʻlganidek, tushunchalarni mantiqan toʻgʻri, mazmunan va grammatik jihatdan toʻgʻri ifodalashda birikmaning semantik transformatsiyaga uchragan ikkinchi qismining ahamiyati kattadir. Shu narsa ayon boʻldiki, diplomatikot terminologiyasida butun nomini anglatuvchi terminlarga qaraganda, uning qismlarini anglatuvchi terminlar kamroq ekan.

Kognitiv tilshunoslik — til va ong oʻrtasidagi munosabatlar muammolarini, dunyoni kontseptuallashtirish va turkumlashtirishda tilning rolini, kognitiv jarayonlarda va inson tajribasini umumlashtirishda, insonning individual kognitiv qobiliyatlari bilan bogʻliqligini va til va ularning oʻzaro taʼsiri shakllarini oʻrganadigan tilshunoslik yoʻnalishi.

Turkumlashtirish deganda olingan bilimlarni tartibga solish jarayoni tushuniladi, yaʼni yangi bilimlarni inson ongida mavjud boʻlgan maʼlum sarlavhalar boʻyicha taqsimlash va koʻpincha bu shaxs ona tili boʻlgan til toifalari bilan belgilanadi. Konseptualizatsiya — bu real yoki xayoliy olamning baʼzi bir hodisasining kognitiv xususiyatlari toʻplamini (shu jumladan toifali) aniqlash jarayoni boʻlib, ular odamga ushbu hodisa haqida biroz aniqlangan tushuncha va gʻoyaga ega boʻlish, yodda tutish va yangi maʼlumotlar bilan toʻldirish imkonini beradi va uni boshqa hodisalardan ajrata oladi.

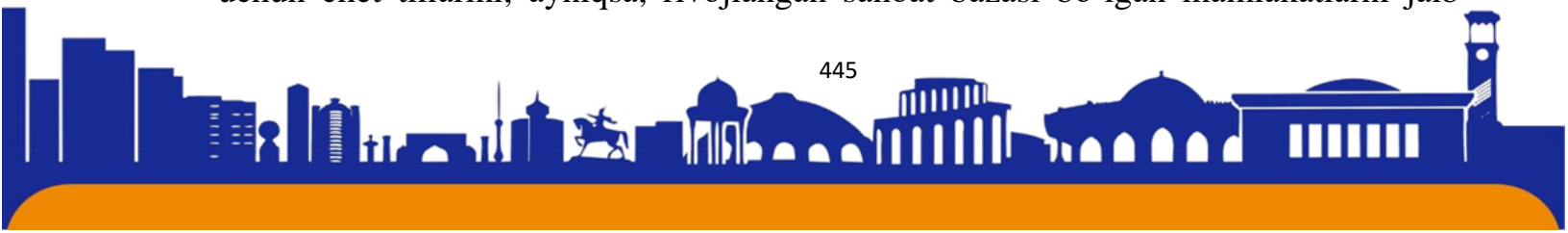
Umuman olganda, kognitivizm — bu fikrlash jarayonlarini boshqaradigan, umumiy tamoyillarni oʻrganishni birlashtirgan fanlar majmuidir. Shunday qilib, til fikrlash jarayonlariga kirish vositasi sifatida taqdim etiladi. Insoniyat tajribasi, uning tafakkuri aynan tilda muqimdir; til — kognitiv mexanizm, maʼlumotni maxsus kodlashtiradigan va oʻzgartiruvchi belgilar tizimi.

Terminlarning standartligini ta'minlash va modellashtirish, shuningdek, tarjima jarayonida ularning moddiy ko'rinishi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa ilmiy terminologiya, terminografiya taraqqiyoti, terminologik korpus, terminologik ma'lumot bazalarini yaratishning asosiy shartidir. Pragmatika til, kontekst va ma'no o'rtasidagi murakkab munosabatlarni o'rganadigan lingvistik sohadir. Bu ma'ruzachilar va yozuvchilar nafaqat so'zma-so'z ma'lumotni, balki muloqotni shakllantiradigan ijtimoiy, madaniy va hissiy signallarni etkazish uchun tildan qanday foydalanishini tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Pragmatika til foydalanuvchilari ohang, imo-ishora va ijtimoiy me'yorlar kabi kontekst omillari asosida ma'noni qanday izohlashi va qanday xulosa chiqarishi va turli maqsadlar va natijalarga erishish uchun tildan qanday foydalanishini o'rganadi. Tildan foydalanish ortida yashirin ma'no va niyatlarni ochib, pragmatika insoniy muloqot haqida qimmatli tushunchalar beradi va til bizning ijtimoiy o'zaro munosabatlarimiz va munosabatlarimizni qanday shakllantirishini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Bundan tashqari, pragmatika til o'rganish va o'qitishda hal qiluvchi rol o'ynaydi, chunki u o'quvchilarning rivojlanishiga yordam beradi. ularning kommunikativ qobiliyatlari va turli kontekstlarda tildan foydalanishning nuanslarini tushunish. Shuningdek, u reklama, siyosat va huquq kabi sohalarda amaliy qo'llanmalarga ega, bu erda tildan foydalanish auditoriyani idrok etish va xatti-harakatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin. Umuman olganda, pragmatika dinamik va ko'p qirrali soha bo'lib, u rivojlanishda va turli kontekstlarda til va muloqot haqidagi tushunchamizni shakllantirishda davom etmoqda.

“Termin” tushunchasini semantik nuqtai nazardan aniqlayotganda, tegishli lingvistik birliklarning leksik ma'nosiga bog'liqligi, shuningdek, terminologik foydalanish imkoniyati (alohida so'zlar bilan birga) va so'z birikmalarini hisobga olinadi. ayniqsa, yangi terminologiyalar uchun xosdir. Yangi atama yaratishda, mavjud lingvistik tajribaga asoslanib, kerakli “imo -ishorali” ma'lumotni qidirish, uni maxsus “tilning axborot -terminologik sohasida” aniqlash va bu yo'nalishdagi yangi yutuqlarni bashorat qilish amalga oshiriladi. Yangi atamaning semantik aniqligi lingvistik belgining bir -biriga aniq bog'liqligiga va u uzatgan haqiqatga asoslanadi, shuning uchun chet tillarini, ayniqsa, rivojlangan sanoat bazasi bo'lgan mamlakatlarni jalb

qilishning to'g'riligi ko'rinadi. Yangi atamaning shakllanishiga yangi fanlarning vujudga kelishi jarayonlari va boshqa yutuqlar bilan bog'liq bo'lgan tildan tashqari omil katta ta'sir ko'rsatadi. Ayrim hollarda, ekstalingvistik omillar hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, bu atama tushunchani manba tilidan olishiga yordam beradi. Terminlar ma'lum bir atamashunoslik doirasida mavjud bo'ladi, ya'ni ular tilning o'ziga xos leksik tizimiga kiradi, faqat ma'lum bir terminologik tizim orqali. Umumiy til so'zlaridan farqli o'laroq, atamalar kontekstizatsiyalanmagan. Berilgan tushunchalar tizimida bu atama bir ma'noli, tizimli, stilistik jihatdan neytral bo'lishi kerak (masalan, "agreman", "ekzekvatura", "denonsatsiya"). Muayyan adabiy tilning so'z boyligi o'z tarkibida maxsus tushunchalarni ifodalovchi terminologik leksikani u yoki bu darajada qamrab olishi lingvistikada e'tirof etilgan voqelik hisoblanadi.

Adabiyotlar

1. Rilov, A. S. Terminologicheskaya sistema «Futbol» v russkom yazike [Tekst] / A. S. Rilov: Avtoref. dis. ... kand. filol. nauk. - Nijniy Novgorod, 1998.S.38-39
2. Leychik, V. M, Terminovedeniye: Predmet, metodi, struktura [Tekst] / V. M. Leychik. - izd. 2-ye, ispr. i dop. - M.: KomKniga, 2006. S.24.
3. Vinogradov V.V. Leksikologiya va leksikografiya. - M.: Nauka, 1977. -312 b.
4. Vikipediya materiallari.

